

Idéer har konsekvenser

| av Carl-Johan Westholm

Gamla förutsägelser om frihetens död riskerar att besannas. Lyckligtvis är det inte ödesbestämt. Framgångsrik idékamp är fortfarande möjlig.

ERIK MOBERGS BOK *Frihetens förgänglighet* är välskriven, lättläst och tankeväckande. Den har undertiteln *Fem teorier om hot mot det fria samhällets institutioner*. Samhällsvetenskaperna i Sverige har inte intresserat sig särskilt mycket för detta fundamentala ämne. Alla de fem teorier som Moberg undersöker formulerades också för över ett kvarts sekel sedan – och ofta ännu längre tillbaka.

Hur ska förändringen av ekonomin i Sverige och världen de senaste 25 åren förklaras? Har hoten blivit verklighet? Kan vad som skett påverka bedömningen av teorierna?

Innan vi gör det, måste vi klara ut vad som har hänt, i några korta drag. Det tydligaste är att förändringarna utanför Sverige varit större än innanför. Sovjetunionens upplösning och Östeuropas adjö till kommunismen är det historiska exemplet. Däremot kom spådomen inte att infrias att ”tredje vägen” mellan kapitalism och kommunism inte längre kunde användas i Sverige som argument, eftersom en väg försvunnit. Sverige blev med i EU, men det yttre trycket från Thatcher och Reagans opinionsvindar har troligen varit större för svensk politik än EU, som hittills mest konserverat, ändrat och förvirrat olika ställningstaganden hos olika grupper.

Inrikespolitiskt är den stora förändringen i marknadsekonomisk riktning att många tjänster som tidigare var statliga monopol numera är mer eller mindre marknadsutsatta och privata. Det oförändrade skattetrycket är minusposten. Det gäller numera dock inte de rikaste. I trycket från globaliseringen och valutaavregleringen kan dessa själva bestämma var och hur mycket de ska betala i skatt. Den socialdemokratiska regeringen har den råa socialliberalismen som policy, dvs liberalism för de rikaste och skatte- och bidragssocialism för de övriga. Vi har sett framväxten av några riktigt förmögna familjeföretagare, medan den stora massan småföretagare krymper och utsätts för fiskala trakasserier i arbetslivet.

Slutsatsen är alltså att utvecklingen gått framåt utan-

för Sverige, medan den i Sverige gått framåt på en del områden, men stått stilla på andra. Några direkta bakslag för marknadsekonomin kan knappast noteras. Men den ökande andel av befolkningen som lever på bidrag och av den högre produktiviteten hos de andra som arbetar är en politiskt godkänd lyxkonsumtion för underklassen. En ekonomi med socialiserad produktion skulle inte ha haft råd till det.

Hur som helst. Kapitalismen kan gå under, eller går under, menade fem kända teoretiker, och även om deras analyser är gamla, så kan de komma att få rätt – inte bara i Sverige. Deras bäst före-datum kanske inte är passerade. Det är en bakgrund till boken.

HAYEK SKILJER UT SIG

Moberg sammanfattar de fem sätt som ”det fria samhällets institutioner” kan avskaffas enligt de fem författarna:

Karl Marx är motsägelsefull i sina teorier, har uppenbart tänkt fel i några fall. Han är deterministisk och optimistisk, dvs kapitalismen ska falla i gruset, upprottets timma stå. Han är den enda av de fem som förespråkar det han profeterar. De andra beklagar utvecklingen.

Joseph Schumpeter är kluven, sörjer inte helt och försöker samtidigt ingjuta optimism och kapitalistisk funktion i det kollektivistiska system som ska efterträda den privatkapitalism som går under på grund av sin kapital- och företagskoncentration.

Ludwig von Mises är en tvåscenariodeterminist. Antingen överlever marknadsekonomin, eller så börjar en regering i trycket från väljarna fingra på systemet och ge statsstöd till olika företag och grupper. Och då är det klippt – för denna process är omöjlig att stoppa, enligt Mobergs tolkning av Mises.

Mancur Olson förstärker Mises' värsta scenario. Intresseorganisationer kommer att växa sig starka och de sätter politisk tyngd bakom särintressena. Och då fal-

ler nationernas välstånd efter en inledande uppgång. Olsson är ingen entydig determinist, men kommer inte med några förslag till motåtgärder.

Alltså: Schumpeter, Mises och Olson gillar marknadsekonomin, men är pessimistiska om dess förmåga att överleva trycket från väljarna i en politisk demokrati.

Friedrich August von Hayek står i en klass för sig. Vägen till trälldom är öppen, men den är inte den enda – det är Hayeks övertygelse, och den präglar både hans skrifter och styrde hans liv. Ty det finns vägvisare, och det är idéerna.

Moberg delar inte Hayeks syn. De flesta som inte delar Hayeks syn uppskattar inte hans betydelse, men det gör Moberg. Det är i avsnitten om Hayek som Moberg är som mest intressant. Han skriver:

”Hayek håller alltså med Schumpeter om att socialistiska idéer brett ut sig, men han menar också, till skillnad från Schumpeter, att det inte finns något nödvändigt i detta. Det är olyckligt att de socialistiska idéerna vunnit terräng på de liberalas bekostnad, men så hade det inte behövt vara. Bättre argumentation hade kunnat ge utdelning. Ett antal argument till förmån för socialismen och kollektivismen har inte bemötts med den skärpa som vore möjligt, och argumenten för liberalism och individualism har inte artikulats så pregnant och övertygande som skulle ha kunnat ske.” (s 77)

Moberg menar att de ideologiska systemen sannolikt ges för stor roll av Hayek:

Hayek ”bortser från de starka incitament som driver politikerna att handla efter läget, och som driver fram en fragmentering av politiken, ett avtrubbande av de stora idéerna, och stegvisa förskjutningar, ibland i den ena riktningen, ibland i den andra.” (s 134)

Men Moberg nyanserar sig senare något:

”Politik kan alltså ibland vara idépolitik även om det sannolikt inte är så vanligt som Hayek föreställde sig – regeln torde istället vara intressepolitik.” (s 135)

Moberg avslutar sin framställning med att Schumpeter, Mises och Olson är realistiska, deras teorier är inte bara rimliga, utan de kompletterar varandra:

”Där vi tidigare bara såg tre av varandra oberoende, och kanske också förhållandevis små och ofarliga, hot mot det fria samhällets institutioner, ser vi kanske nu ett större och mera vittförgrenande och sammanhängande hot mot dessa institutioner. Löper möjligen de tre utvecklingsvägarna samman i en gemensam och mer entydigt bestämd riktning?” (s 149)

SÄRINTRESSEN OCH GRUPPINTRESSEN

Mitt svar är att Mobergs fråga kan med ja besvaras. Vägarorna löper samman. Däremot håller jag inte

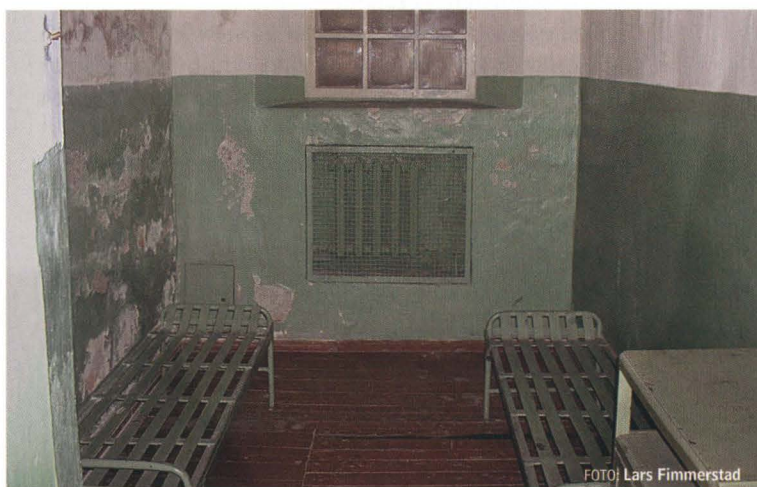
med honom om att denna ”entydigt bestämda riktning” är den enda ”realistiska” – ett omdöme som Moberg ofta använder.

SKÄLEN ÄR FÖLJANDE.

För det första: Det realistiska och det sannolika behöver inte vara samma sak. Det går att ändra sannolikheten för att vissa saker ska inträffa. Svårigheten att ändra en trend ökar, om trenden framställs som realistisk, och en ändring alltså som orealistisk. Ledarskap i affärer och politik handlar ytterst om att göra det de flesta uppfattar som orealistiskt sannolikt – och därmed realiserbart, och när det realiserar börjar betecknas som realistiskt också av politikens och företagsamhetens goddagspiltar.

För det andra: Det råder numera en relativt stor acceptans för entreprenörens roll. Jämför till exempel den kritik som varit mot anställda direktörer och deras beteenden och belöningar i till exempel USA och Sverige. Inget av denna kritik har drabbat entreprenörer – däremot en storägare som Tanzi med 51 procent i Parmalat som tycks ha snott övriga 49 procent på pengar. Men det är ju vanlig tjyvnad – inte en kapitalistisk profit. Om allmänheten tillåter marknadsekonomin att gå under, skulle det alltså ske trots dess uppskattning av den privata företagarens roll. Orsaken skulle då antingen vara väljarnas oförmåga att inse konsekvenserna av olika institutionella ändringar i det ekonomiska systemet – eller att de flesta väljare prioriterar entreprenörsrollen lägre än annat.

För det tredje: Politiska prioriteringar grundas på idéer och verklighetsuppfattningar. Den dominerande idén hos inte bara fyra av de fem författare Moberg refererar utan även hos statsvetare, mediefolk och politiker är så dominerande att den inte ens uppfattas som en idé,

Kommunismens hot mot friheten var mindre subtilt. Cell för politiska fångar i KGB-högkvarteret i Vilnius, Litauen. Numera Ockupationsmuseet

nämligen föreställningen att idéer inte spelar någon större roll. Denna paradox grundas på uppfattningen att politik handlar (deskription) och därmed enligt många bör handla (preskription) om särintressenas kamp om den politiska makten. ”And the winner takes all.”

Jag har i olika sammanhang dragit en principiell skillinje mellan vad jag kallar särintressen och gruppintressen (Westholm, 1995).

Särintressen försöker utnyttja statens tvångsmakt – i en demokrati genom majoritetsbeslut – till att den egna gruppen ska få förmåner på andra gruppers bekostnad.

Gruppintressen däremot avstår från detta. De främjar sin egen grupps intressen enbart till att förhindra eller bekämpa att staten diskriminerar den egna gruppen. Ett gruppintresse söker inte favörer, privilegier eller bidrag till den egna gruppen. De enda grupper som har rätt till favörer av statsmakten är de som är så ekonomiskt behövande och politiskt svaga att de aldrig av egen kraft kan tilltvinga sig favörer genom att agera som ett särintresse, till exempel sjuka och handikappade.

IDÉER OCH INTRESSEN

Idén om att intressen har betydelse, men inte idéer, är den Schumpeterska definitionen av hur demokratier fungerar idag. Några statsvetare (Leif Lewin bl a) har hävdat att väljarna inte ser till den egna plånboken så mycket utan till allmänintresset (också en idé, för övrigt). De 8 000 lobbyisterna i Bryssel delar troligen inte denna uppfattning, ej heller de stora organisationerna i Sverige. Däremot var styrelse genom en upplyst offentlig diskussion det sätt John Stuart Mill motiverade den representativa demokratin (Westholm 1976). Det var idealet, men är idag inte verkligheten, och verkar inte vara idealet heller. Demokrati tycks för många vara detsamma som att majoriteten bestämmer, och inte mycket mer.

Den osynliga handen främjar välbefindandet i en marknadsekonomi. De synliga händerna i särintressenas kamp om statens tvångsmakt vill ändra fördelningen, vilket i bästa fall är ett nollsummespel.

För det fjärde: Verklighetsuppfattningen att det är

Litteratur:

Erik Moberg: Frihetens förgänglighet – fem teorier om hot mot det fria samhällets institutioner. (Ratio 2004)

Carl-Johan Westholm: Skilj på särintressen och gruppintressen. (Ekonomisk Debatt 1995/2)

Carl-Johan Westholm: Ratio och universalitet. J S Mill och dagens demokratidebatt (Rabén & Sjögren, 1976)

Carl-Johan Westholm: Skall marknadsekonomi avskaffas i ”Social välfärd genom marknadsekonomi”, rapport till SAF-kongressen 1977. (Svenska Arbetsgivareföreningen 1977)

givet, realistiskt (och troligen etiskt berättigat, även om den aspekten sällan sägs) att politiken i en demokrati ska vara kamp mellan särintressen, samverkar med verklighetsuppfattningen att ekonomin är ett nollsummespel.

Dessa verklighetsuppfattningar blir därmed självförstärkande, självuppfyllande och ter sig alltmer självklara – både som förklaringar till vad som sker och vad som är önskvärt.

Är det realistiskt att ändra på dessa verklighetsuppfattningar? Det beror på. Det är rimligen fullt möjligt, annars är Mobergs bok och denna diskussion terapi för intellektuella. Är det sannolikt? Det beror också på – på vad som görs av dem med makt, pengar och inflytande. Så länge vi inte har en världsregering som likriktar politiken och därmed globaliseringen och villkoren för företagsamheten, finns chansen att några länder går före, och låter resultaten av ekonomisk frihet tala.

”Om någon prognos alls skall göras, så ligger det närmare till hands att spå att marknadsekonomi och kontraktssystemet är det system som har det mesta gjort, som ännu inte sett sina bästa dagar – även om detta system, som på ett unikt sätt i historien förenat frihet och folkstyre till något praktiskt möjligt, ofta ges skulden för allt det inte åstadkommit, och för det som människor gjort, när de handlat efter andra principer än frihetens.” (Westholm, 1977, s 23)

För det femte: Sedan jag skrev dessa ord 1977 har den franska revolutionens dotter kommunismen förolyckats. Den amerikanska revolutionens idé om individers frihet att sträva efter egen lycka har segrat. Men inte överallt.

Nu hotar arvet efter en tredje revolution, den islamiska fundamentalismen, friheten i världen. Denna vill låta religionen ta kommandot över politiken och ekonomin i olika länder. Medborgare ska omyndigförklaras, kvinnor förtryckas av allmän opinion och starka regeringar.

Vem kan mot denna bakgrund tro att idéer inte har en bestämmande roll över samhällsutvecklingen? Naturligtvis i samverkan med materiella resurser, som tolkas och används på ett visst sätt enligt dessa idéer.

Män som styr världens öden kanske inte bär ett bestämt klockmärke på handlederna. Men de bär – medvetet eller omedvetet – på vissa idéer. En del släpar på dem, andra bärs fram av dem.

Friheten är inte given. Det är den dåliga nyheten. Frihetens förgänglighet är inte heller given. Det är den goda nyheten.

Carl-Johan Westholm (carl-johan.westholm@timbro.se) är egen entreprenör och sedan 1988 Secretary i Mont Pelerin Society. Har tidigare bland annat varit VD i Företagarna och Svensk Handel.